

Explanation of the Philosophical Foundations of Self-Awareness in the Holy Qur'an and Educational Reflection of Self-Awareness in Islamic Lifestyle

Shirin Rashidi

Assistant Professor, Department of
Philosophy of Islamic Education, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Accepted: 05/10/2024

Extended Abstract

1. Introduction

Man is a being composed of soul and body, and the original part of man's existence is his immaterial soul. According to Islamic texts, the development of the soul means strengthening man's self-awareness. Self-awareness in the Holy Quran means recovering one's truth through the development of innate talents. In the Islamic education system, "self-awareness" is a necessary and essential basis for entering the fields of education and training. In this approach, until a precise and complete understanding of man and his existential position and truth is achieved, education and training that is responsible for guiding and directing human life will not bear fruit, and the goal that will lead to human happiness and perfection will not be achieved. Self-awareness training as a part of the education system can strengthen self-knowledge, self-confidence, establish interpersonal relationships, control emotions, manage stressful situations, and solve individual problems and issues. The research findings have been compiled based on the documentary method, focusing on explaining the philosophical foundations of self-awareness in the Holy Quran and the educational reflection of self-awareness in the Islamic lifestyle.

Received: 28/01/2024

ISSN: 2228-6616

2. Literature Review

So far, comprehensive research has been conducted on the "role of

– Corresponding Author: rashidi66@atu.ac.ir

How to Cite: Rashidi, Sh. (2024). Explanation of the Philosophical Foundations of Self-Awareness in the Holy Qur'an and Educational Reflection of Self-Awareness in Islamic Lifestyle, *Journal of Seraje Monir*, 15(49), 167-204. DOI: 10.22054/AJSM.2024.77985.2008

eISSN: 2476-6070

self-awareness in lifestyle with an emphasis on the teachings of Islam". The research conducted has been mainly partial and separate, focusing on self-awareness from the perspective of psychologists (Hosseina and Saadipour, 2012; Seif, 2012; Akbari and Fargat, 2019; Jaffari and Salahi, 2013), self-awareness from the perspective of teachers (Jaffari et al., 2013; Shoghi-Nasab and Zamaniha, 2015; Rezazadeh and Emami, 2017; Elami-Sola and Lal-Sahebi, 2016; Hosseini, 2016; Saeidi et al., 2016; Najmabadi and Dehbashi, 2019), "Investigating self-awareness from a philosophical perspective" (Sharifi, 2013), "Designing a self-awareness model based on Islamic sources" (Abbasi and Omidian, 2013; Arkkhi et al., 2013; Moameddi et al., 2013; Maroti et al., 2019).

3. Methodology

The present research is applied in terms of purpose and qualitative in terms of approach. Applied research aims to test and investigate the possibility of applying knowledge and selects its subject in education from everyday educational and training issues (Delavar, 2012: 31). To carry out this research, the qualitative comparative content analysis method was used. In content analysis, the researcher seeks to analyze and describe the content. In content analysis, the elements and content in question are collected, classified, and analyzed (Hafez-Niya, 2010: 75-77). One of the content analysis techniques is categorical analysis, which is based on the operation of cutting the text into specific units and then classifying these units into categories that are classified according to similarity (Khanifer and Moslemmi, 2019: 79-82). Deductive logic moves from the whole to the part and from theory to experience and observation (Tabrizi, 2014). Qualitative-deductive content analysis is the systematic highlighting and expression of scattered points regarding the subject and categories. Its starting point is theories, procedures, existing research, and expert knowledge, and its interpretation process includes inference based on the category, code and their relationships. The output of the qualitative-deductive content analysis is concepts and categories explaining the subject in the form of a conceptual map (Mohseni, Tabrizi and Salimi, 2012). The scope of the present study is all verses of the Holy Quran that contain the meaning and concept of self-awareness, which will be studied and analyzed using a purposeful sampling method and

referring to the interpretations of the Holy Quran. The data collection tool in the present study was a card, so that texts related to the research topic were recorded in these cards. In this way, it will be clear which information was extracted from which verse of the Quran.

4. Results

On the basis of ontology, one of the most important components is thinking within man, and thinking within man is the initiator of self-knowledge.

*On the basis of epistemology, the factor of insight and reasoning is considered the basis of self-awareness, and the knowledge of the self is referred to as the mother of knowledge.

*The collection of Quranic verses on the basis of value theory is self-awareness combined with dignity and esteem for the status of humanity.

*On the basis of anthropology, when a person is on the path of self-awareness, he is on the path of actualization.

In this study, the educational reflection of self-awareness in human lifestyle was inferred, including accepting responsibility in life, practicing determination and cultivating willpower, self-control in facing life's challenges, overcoming neglect in life, and achieving joy.

5. Conclusion

In this regard, we will present some suggestions for applying the achievements of the present study: First, the Islamic education system should produce wise individuals who can help contemporary men by answering fundamental questions and reducing their theoretical and practical confusion and bewilderment. Second, considering the importance and significant impact of self-awareness in educating human souls, efforts should be made by educators and trainers to use methods such as self-care in the Islamic education system. Third, considering the fact that man will not be immortal in this world and will die one day, it is necessary to teach the desired insights in this field to the trainee and to guide his performance towards a dignified death. Fourth, considering the Quranic basis that all humans have a divine nature, both in terms of insights and tendencies, it is necessary to use all educational methods to develop a divine nature. Also, in the curriculum for developing self-awareness, attention should be paid to different types of self-awareness, including physical, emotional,

social, spiritual, etc., in the form of course content in teaching-learning processes, and the category of self-awareness should be avoided from being one-dimensional

Keywords: Holy Qur'an, Philosophical Foundations, Self-Awareness, Lifestyle, Educational Reflection.

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی

شیرین رشیدی * | استادیار، گروه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

انسان موجودی مرکب از روح و بدن است و بخش اصیل وجود انسان، روح غیرمادی اوست. بر اساس متون اسلامی تکامل روح به معنای تقویت خودآگاهی انسان است. خودآگاهی در قرآن کریم به معنای بازیابی حقیقت خویش به واسطه پرورش استعدادها و فطری است. خداوند تمام عالم را دارای شعور و آگاهی می‌داند. هدف پژوهش حاضر، تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی است. این مقاله از نوع تحقیقات کاربردی است و با رویکرد کیفی و روش تحلیل محتوا از نوع قیاسی، مبتنی بر مطالعه اسنادی (کتابخانه‌ای) انجام شده است. بر این اساس ابتدا به ایضاح خودآگاهی و مبانی فلسفی آن از منظر قرآن پرداخته شد و در نهایت انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی استنباط شد از جمله پذیرش مسئولیت در زندگی، تمرین عزم و پرورش اراده، خویش‌بانی در مواجهه با چالش‌های زندگی، خروج از غفلت‌ها در زندگی، دستیابی به نشاط.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، مبانی فلسفی خودآگاهی، سبک زندگی، انعکاس تربیتی.

۱- مقدمه

رویکردهای نوین به تعلیم و تربیت در جوامع کنونی وجود دارد که هر یک به لحاظ غایت و آرمان خود و بر اساس تعریفی که از تربیتی یا متعلم ارائه می‌نماید، مبانی، روش و اولویت‌هایی را ارائه می‌نماید که ساختار اصولی و مبنایی آن با کمترین تغییر در اهداف و برنامه‌ها دستخوش تحول می‌گردد. نظام تعلیم و تربیت اسلامی بنا بر تعریف و حیاتی انسان و ماهیت و حقیقت وجودی او و غایتی که از خلقت او مورد نظر است اصول و مبانی تغییرناپذیری را ارائه می‌نماید که در عرصه‌های مختلف تعلیم و تربیت کارآمد است و باور، رفتار و عواطف تربیتی و متعلم را به لحاظ برنامه‌ریزی مدیریت می‌کند.

در نظام تعلیم و تربیت اسلامی، «خودآگاهی» مبنای لازم و ضروری در جهت ورود به ساحت‌های تعلیم و تربیت است. در این رویکرد تا شناخت دقیق و کاملی از انسان و جایگاه و حقیقت وجودی آن محقق نباشد، تعلیم و تربیتی که رسالت هدایت و جهت‌دهی زندگی آدمی را بر عهده دارد به ثمر نخواهد نشست و غایتی که به سعادت و کمال انسان منتهی خواهد شد محقق نمی‌شود (فقیهی مقدس، ۱۳۹۶). آموزش خودآگاهی به‌عنوان جزئی از نظام آموزش و پرورش می‌تواند باعث تقویت خودشناسی، اعتماد به نفس، برقراری روابط بین فردی، کنترل هیجانات، مدیریت شرایط تنش‌زا و حل مسائل و مشکلات فرد شود (امامی، ۲۰۱۵).

دعوت به خودآگاهی سرلوحه تعلیمات مذهب است. قرآن کریم در آیه ۱۹ سوره حشر می‌فرماید: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ وَهُمْ لَا يُبْشِرُونَ» خدا را فراموش کردند و خدا نیز آن‌ها را به «خود فراموشی» گرفتار کرد. پس انسان به هر نسبت که از خود و از جهان آگاه‌تر باشد، جاندارتر است. جاندارتری، حقیقت مشککه است، یعنی مراتب دارد؛ تدریجاً که درجه آگاهی انسان بالا می‌رود، درجه حیات و جانداریش بالا می‌رود. انسان دارای خودآگاهی فطری است و بالذات خودآگاه است؛ یعنی جوهر ذات انسان آگاهی است. «من» واقعیتی است که عین آگاهی به خودش است (مطهری، ۱۳۹۲: ۵۴-۵۹).

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۷۳

نظر به اینکه، انسان‌شناسی یکی از مهم‌ترین بخش‌های معرفت بشری است. آگاهی درباره ساحت‌های وجودی انسان برای داشتن یک زندگی سعادت‌مندانه معنادار ضروری است. سپس از رهگذر این شناخت می‌توان برای نظام تعلیم و تربیت، برنامه‌ها و روش‌هایی مناسب تعیین نمود. آگاهی انسان از وطن اصلی خویش و نیز آگاهی از حقیقت و ماهیت دنیا و آخرت و توجه به پایان مسیر زندگی، سرآغاز پیمودن مسیر کمال است. تمام اولیای الهی و انسان‌های کامل در این اندیشه بودند.

در بینش اسلامی، شناخت دقیق انسان بدون در نظر گرفتن رابطه او با خدا میسر نیست. این حقیقتی است که در مکتب‌های غیر الهی، مورد غفلت یا انکار قرار می‌گیرد. پرسش‌هایی نظیر من کیستم، آیا همین بدنم یا از ساحت دیگری از هستی برخوردارم و اینکه آن ساحت دیگر چگونه است، بخشی از مسائلی است که می‌تواند در خودشناسی مورد توجه واقع شود (فناپی اشکوری، ۱۳۸۷: ۲۴).

اسلام یک سبک زندگی جامع و شامل همه ابعاد زندگی است. اگرچه سبک زندگی موضوعی است که عمدتاً در حوزه علوم انسانی شناخته می‌شود، لکن از جنبه‌های مختلف مورد توجه و بررسی قرار گرفته است. ماهیت سبک زندگی موضوعی نوپدید نیست، بلکه این اصطلاح و واژه سبک زندگی است که به تازگی پدید آمده است. آدلر و پیروانش سبک زندگی هر فرد را از شکل‌گیری تا پیامد و آثارش به یک درخت تشبیه کرده‌اند که ریشه‌های این درخت همان مبنای سبک زندگی است که شکل‌گیری آن را تبیین می‌کند؛ ساقه‌های این درخت با اعتقادات و نگرش‌های کلی افراد مرتبط است و شاخه‌ها و سرشاخه‌های این درخت، وظایف زندگی هستند. در حقیقت، سبک زندگی واقعی همان شاخه‌ها و سرشاخه‌هاست. سبک زندگی اسلامی (سرشاخه‌ها) در سه سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی مطرح می‌شود. پیرامون «سبک زندگی اسلامی» به‌ویژه در تحقیقات روان‌شناختی، مطالعات محدودی انجام شده است، با این حال شاخص‌های شناخته‌شده و متعارف در سبک زندگی عبارت‌اند از: فعالیت‌های فیزیکی، اوقات فراغت، خواب‌ویداری، روابط اجتماعی، روابط خانوادگی، معنویت، امنیت، آرامش، تغذیه و....

هریک از موارد ذکر شده به منزله بزرگراهی از راه‌های زندگی افراد محسوب می‌شود (کاویانی، ۱۳۹۲). در کشور ما به‌عنوان یک کشور اسلامی سبک زندگی مطلوب در سبک زندگی اسلامی نمود پیدا می‌کند. منبع اصلی سبک زندگی اسلامی کتاب مقدس قرآن و روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام است. در برخی از آیات، سبک زندگی مورد تأیید اسلام بیان شده است تا انسان‌ها بدانند، سبک زندگی مطلوب چیست و ویژگی‌ها و آثار آنچه مواردی است. غایت آموزه‌های دینی، رهایی از وضع موجود سبک زندگی غیر اسلامی و رسیدن به «حیات طیبه» است. از این رو، مبدأ نظام آفرینش را به گونه‌های مختلف ترسیم و دو نوع سبک زندگی الهی و غیر الهی را بیان کرده و ویژگی‌ها و آثار هر دو را تبیین نموده است (رجب نژاد و همکاران، ۱۳۹۲).

اگر انسان برای پرورش‌های بنیادینی مانند چیستی و چگونگی مبدأ و منتهای زندگی خویش و چرایی حضور در دنیا پاسخی نیابد در عرصه خودشناسی دچار سرگردانی شده و از خود واقعی خویش دور می‌ماند و زندگی سراسر ابهامی خواهد داشت. در اهمیت خودشناسی همین بس که انسان را از آفات و خطرات خود فراموشی می‌رهاند. خدا فراموشی و انحراف از فطرت و سرگرمی به عالم طبیعت، دو عامل خود فراموشی است. به عبارتی می‌توان گفت تعالیم اسلام غیر از اهتمام و عنایت ویژه به اهمیت علم محوری و دانش گسترده، بر اجرای اصولی و نظام‌مند برنامه‌ها در عرصه تعلیم و تربیت تأکید نموده و پیش از هر چیز، به خودآگاهی انسان به‌عنوان شرط لازم و اساسی پرداخته است. این خودآگاهی که خود یکی از عرصه‌های شناخت و دانش است، عامل تأثیرگذاری به شمار می‌آید که نقش آن در ساحت‌های مختلف تعلیم و تربیت اسلامی تبیین شده است.

کنکاش‌ها و جستجوها در پایگاه‌های علمی نشان می‌دهد تاکنون هیچ مقاله علمی در ارتباط با مبانی فلسفی خودآگاهی و کارکردهای تربیتی منتج از آن به‌منظور جاری و ساری شدن در سبک زندگی اسلامی صورت پذیرفته است لذا پژوهش حاضر بر آن است که با بررسی و تحلیل آیات و روایات، به ارائه کارکردها و نقش‌های خودآگاهی در تعلیم و تربیت پردازد و علی‌رغم آثاری که در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی نگارش یافته، مسئله

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۷۵

حاضر در آثار محققان اسلامی یافت نشد لذا یافته‌های پژوهش با تمرکز بر تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی بر مبنای روش اسنادی تدوین شده است.

۲- تعریف مفاهیم

خودآگاهی

خودآگاهی مفهومی فراتر از خودشناسی است و تعریف‌های زیادی از آن در روانشناسی و سایر علوم شده است. برخی از روان‌شناسان آن را به معنای درک، توجه و آگاهی از ابعاد وجودی، ویژگی‌ها، افکار، احساسات، گرایش‌ها و رفتارهای خود در طی زمان می‌دانند (لطیفیان و سیف، ۱۳۸۶، ص ۱۲۹)

خودآگاهی یکی از سازه‌های مهم شخصیت و به معنای آگاهی از احساسات، نیازها و هیجان‌های خود است و نخستین گام در شکل‌دهی مهارت‌های ارتباطی به شمار می‌رود (فرهنگی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۳۰)

با توجه به مبانی انسان‌شناختی قرآن کریم که انسان را مرکب از جسم و روح و حقیقت انسان را روح می‌داند می‌توان خودآگاهی قرآنی را چنین تعریف کرد: خودآگاهی به معنای بازیابی حقیقت خویش به واسطه پرورش و زنده کردن استعداد‌های فطری و درونی می‌باشد که در وجود او نهاده شده و سپس درک قلبی حقایق هستی و اسما و صفات الهی می‌باشد (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۲: ص ۳۰۴ و ص ۳۰۸)

تربیت

واژه شناسان برای واژه «تربیت» دو ریشه ذکر کرده‌اند: «رَبَّوْا» و «رَبَّبَ». تربیت، با توجه به ریشه اول، به معنای غذا دادن و بزرگ کردن یا رشد و نمو جسمانی است و با توجه به ریشه دوم، به معنای پرورش پی‌درپی چیزی تا نیل به سر حد کمال، یا رشد جسمانی و معنوی است. علامه طباطبایی (ره) معانی «مالک» و «مدبر» را برای «رب» برشمرده است (بهشتی، ۱۳۸۹: ۸۹). تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعداد‌های درونی‌ای را

که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت در آوردن و پروردن (مطهری، ۱۳۸۵: ۴۳).

۳- پیشینه‌ی پژوهش

تاکنون درباره «نقش خودآگاهی در سبک زندگی با تأکید بر آموزه‌های دین اسلام»، به طور همه‌جانبه پژوهشی انجام نشده است. پژوهش‌های انجام شده عمدتاً به صورت بخشی و جداگانه با تمرکز بر «خودآگاهی از دیدگاه علم روان‌شناسی» (حسینا و سعدی پور، ۱۴۰۱؛ سیف، ۱۳۹۱؛ اکبری و فرگت، ۱۳۹۸؛ نیکوفرد و صلاحی، ۱۴۰۰)، «خودآگاهی از منظر اندیشمندان» (جعفری و همکاران، ۱۴۰۰؛ اسحاقی نسب و زمانی‌ها، ۱۳۹۴؛ رضازاده و امامی، ۱۳۹۶؛ علمی سولا و لعل صاحبی، ۱۳۹۵؛ حسینی، ۱۴۰۰؛ سعیدی و همکاران، ۱۳۹۵؛ نجم‌آبادی و دهباشی، ۱۳۹۸)، «بررسی خودآگاهی از حیث فلسفی» (شریفی، ۱۳۹۹) یا «طراحی مدل خودآگاهی بر اساس منابع اسلامی» صورت گرفته است (عباسی و امیدیان، ۱۴۰۰؛ دره کی و همکاران، ۱۴۰۱؛ معتمدی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مروتی و همکاران، ۱۳۹۸). در حالی که در پژوهش حاضر سعی شده، همه این ابعاد در یک فرایند پیوسته با بررسی مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن شامل مبنای هستی‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی، مبنای معرفت‌شناختی و مبانی ارزش‌شناختی و مؤلفه‌های تربیتی منبث از آن‌ها با استناد به آیات قرآن کریم و روایات استخراج شود.

۴- روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ رویکرد کیفی است. پژوهش کاربردی به منظور آزمون و بررسی امکان کاربرد دانش انجام می‌شود و موضوع آن از مسائل روزمره آموزشی و تربیتی در تعلیم و تربیت انتخاب می‌گردد (دلاور، ۱۳۹۱: ۳۱). برای انجام این پژوهش، از روش تحلیل محتوای کیفی قیاسی استفاده شده است. در تحلیل محتوا، محقق به دنبال تجزیه و تحلیل و توصیف مطالب است. در این روش، عناصر و مطالب مورد نظر جمع‌آوری و طبقه‌بندی شده و سپس تجزیه و تحلیل می‌شوند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۹: ۷۵-۷۷). یکی از فنون تحلیل محتوا، تحلیل مقوله‌ای است که بر پایه عملیات برش

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ...؛ رشیدی | ۱۷۷

متن در واحدهای مشخص و سپس طبقه‌بندی این واحدها در مقوله‌های معین بر اساس مشابهت انجام می‌شود (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۷۹-۸۲). منطق قیاسی از کل به جزء و از نظریه به سمت تجربه و مشاهده حرکت می‌کند (تبریزی، ۱۳۹۳). تحلیل محتوای کیفی قیاسی به معنای برجسته‌سازی و بیان نظام‌مند نکات پراکنده ناظر به موضوع و مقوله‌هاست. نقطه آغاز آن نظریه‌ها، رویه‌ها، تحقیقات موجود و دانش متخصصان است و فرآیند تفسیر آن شامل استنتاج بر اساس مقوله‌ها، کدها و روابط آن‌هاست. برون‌داد تحلیل محتوای کیفی قیاسی، مفاهیم و مقولات توضیح‌دهنده موضوع در قالب نقشه مفهومی هستند (محسنی تبریزی و سلیمی، ۱۳۹۱). حیطة پژوهش حاضر کلیه آیاتی از قرآن کریم است که حاوی معنا و مفهوم خودآگاهی هستند و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و مراجعه به تفسیرهای قرآن کریم مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار خواهند گرفت. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، فیش‌برداری است؛ به گونه‌ای که در این فیش‌ها متون مرتبط با موضوع پژوهش ثبت می‌شود. بدین ترتیب، مشخص خواهد شد که چه مطلبی از کدام آیه قرآن استخراج گردیده است.

۵- یافته‌ها

۱-۴- بررسی مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن

مبانی گزاره‌های خبری (توصیفی) هستند که از علوم و دانش‌های دیگر اخذ می‌شوند و در بررسی مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، اعم از تعیین اهداف، اصول، ساحت‌ها، مراحل، عوامل، موانع و روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرند (فتحعلی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۴).

۱-۱-۴- مبنای هستی‌شناختی

از منظر قرآن کریم، هستی‌شناسی مادر علوم و کلید حل مهم‌ترین مسائل بنیادی در زندگی انسان می‌باشد و دارای دو بخش مجرد شناسی و مادی شناسی می‌باشد که هر دو بخش آن، در تحقق خودآگاهی تأثیرگذارند (شریفی، ۱۳۹۹). هستی‌شناسی، دانش شناخت ساحت-

های مختلف هستی است. اسلام برای هستی، ساحت‌های گوناگونی قائل است و هستی را به ماده منحصر نمی‌کند. جهان هستی را به مادی و مجرد تقسیم می‌کند و مُلک و ملکوت را برای هستی می‌پذیرد (خسروپناه، ۱۳۹۴: ۱۳۰). نظر به اینکه، انسان هم خودآگاه است و هم جهان‌آگاه و دوست دارد از خود و از جهان آگاه‌تر گردد. پیشرفت و سعادت او در گرو این دو آگاهی است (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۲: ۳۲۲-۳۰۳). خداوند در این نظام آفرینش از همان ازل به این معنا توجّه داشت که اینجا، «دارالتربیه الهی» باشد و به واسطه مبعوث کردن پیامبر اکرم (ص) می‌خواهد به این نتیجه برسد. باید اینجا، معلّمی داشته باشد و این معلّم هم، خداساخته باشد. تا انسان‌ها را به پرواز برساند و در قوس صعود به سوی او برگرداند (تهرانی، ۱۳۹۷: ۷۹). امر به عبودیت پروردگار (یوسف: ۴۰). خودآگاهی انسان به حقیقت وجودی خویش و نیاز مطلق او به درگاه باری تعالی (فاطر: ۱۵) وی را در برابر آفریدگار هستی و خالق جهان خاضع و خداترس ساخته و به تربیت نفس می‌انجامد.

در باب اهمیت سیر انفسی در قرآن چنین بیان شده است: «وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ، وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» و در زمین برای اهل یقین نشانه‌هاست و در درون شما، پس آیا نمی‌نگرید؟ (ذاریات: ۲۱-۲۰). در این آیه، تفکر در درون انسان، آغازگر سفر انفسی و مقدم بر سفر آفاقی بیان شده است. انسان هم خودآگاه است و هم جهان‌آگاه و دوست دارد از خود و از جهان آگاه‌تر گردد. پیشرفت و سعادت او در گرو این دو آگاهی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱ «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ، این معبودهایی که غیر از خدا می‌پرستید، چیزی جز اسم‌هایی (بی‌مسما) که شما و پدرانتان آن‌ها را خدا نامیده‌اید، نیست؛ خداوند هیچ دلیلی بر آن نازل نکرده؛ حکم تنها از آن

خداست؛ فرمان داده که غیر از او را نپرستید! این است آیین پابرجا؛ ولی بیشتر مردم نمی‌دانند!»

۲ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ، ای مردم شما (همگی) نیازمند به خدائید؛ تنها خداوند است که بی‌نیاز و شایسته هر گونه حمد و ستایش است!»

۲-۱-۴- مبنای انسان‌شناختی

از مهم‌ترین مبانی اسلامی و تأثیرگذار بر علوم انسانی، مبنای انسان‌شناختی است. انسان‌شناسی، دانشی است که به مطالعه ساحت‌های مختلف انسان با روش‌های مختلف می‌پردازد (خسروپناه، ۱۳۹۴: ۱۵۲). انسان دو نوع خود (من) دارد: ۱. خود انسانی و ملکوتی که در قرآن از آن به «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (حجر: ۲۹) تعبیر شده و ۲. خود طبیعی و ملکی (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۶۴-۱۶۳). در میان موجودات جهان، فقط انسان است که می‌تواند هویت واقعی خود (یا روح انسانی) را دگرگون سازد و آن را با علم آگاهانه حضور یابد (رجبی، ۱۳۹۴: ۶۸).

قرآن کریم از انسان به‌عنوان خلیفه الهی یاد می‌کند (بقره: ۳۰) که به وصف کرامت مفتخر شده است (اسراء: ۷۰) بنا بر تعبیر روایات، انسان گنجی از گنج‌های الهی ارزشمند مانند طلا و نقره است که اگر در مسیر تربیت نفس و خودآگاهی قرار گیرد استعدادها و وجودی خویش را به فعلیت رسانده و گنج‌های درونی خود را آشکار می‌سازد (عاملی نباطی، ۱۳۸۴ ق، ج ۱، ص ۲۲۳).

برخی از آیات قرآن کریم که به خودآگاهی در انسان اشاره دارند عبارتند از: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»؛ اگر نیکی کنید، به خودتان نیکی می‌کنید و اگر بدی کنید، باز هم به خود می‌کنید (اسراء: ۷)؛ «مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ»؛ هر کس هدایت شود، برای خود هدایت یافته و آن کس که گمراه گردد، به زیان خود گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد (اسراء: ۱۵). بر اساس این آیات درمی‌یابیم که آگاهی به کیفیت اعمال و نتایج آن‌ها برای انسان سودمند خواهد بود و بدین سبب انسان در فرصت کوتاه عمر باید در راه خودشناسی گام بردارد.

خودآگاهی به معنای شناخت نقاط ضعف و قوت، علایق و نیز افکار و رفتار و به‌طور کلی شناخت نسبت به «خود» در قرآن کریم برای انسان امری واضح است: «بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ»؛ انسان خود به وضع خویش بیناست (قیامت: ۱۴). اگر فرزندان در خانواده،

نیازهای ضروری خود را بشناسند و با راهنمایی والدین و تلاش خویش آن‌ها را مرتفع سازند، به آرامش درونی و حس رضایت خاطر می‌رسند. خودآگاهی باعث می‌شود فرد در زندگی خود اهداف واقعی را دنبال نماید و از پیگیری اهداف تخیلی و کمال‌گرایانه در امان باشد. «این‌که انسان بداند برای رشد و تکامل آفریده شده نه برای رفاه و آسایش و نیز باور به اینکه انسان مسافری در حال رفتن است، باعث آمادگی بیشتری برای قبول مشکلات می‌شود».

در این خصوص خداوند در قرآن می‌فرماید: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»؛ ما انسان را در رنج آفریدیم و زندگی او پر از رنج‌هاست (بلد: ۴) (تهرانی، ۱۳۹۱: ۱۱۱-۱۱۰). همچنین امام صادق (ع) می‌فرماید: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ»؛ محبت و دلبستگی به دنیا سرچشمه همه گناهان است (ابن بابویه، ترجمه خلیلی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۷۴-۷۳). انسان‌ها با فراگیری تعالیم قرآن و اهل بیت (ع)، نگاه و زاویه دید متعادلی نسبت به زندگی در ابعاد مختلف پیدا می‌کنند؛ نه آن‌چنان مجذوب و مدهوش نعمات می‌شوند و نه آن‌چنان افسرده و خودباخته در قبال مصیبت‌ها و سختی‌ها. آن‌ها واقع‌بینانه با رویدادهای زندگی مواجه می‌شوند و صبور و شکرگزار خواهند بود.

بر اساس متون اسلامی، تکامل روح یعنی تقویت خودآگاهی انسان و قربی که انسان کمال یافته به آن می‌رسد، درک عمیق ارتباط خود با خدا است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۳۴۹-۳۴۰). خودآگاهی در قرآن به معنای بازیابی حقیقت خویش به واسطه پرورش استعدادهای فطری و سپس درک قلبی حقایق هستی و اسماء و صفات الهی است. از این رو، خودآگاهی دارای مراتب مختلفی بوده که مرتبه کامل آن خودآگاهی حضوری است. بر اساس فرموده خداوند در قرآن، آنچه با خودآگاهی منافات داشته و مانع آن بوده، «خودفراموشی» است که در اثر «خدافراموشی» به وجود می‌آید (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۳۲۳). شرط هدایت‌پذیری داشتن آگاهی است. خداوند تمام عالم را دارای «هدف، شعور و هدایت می‌داند» و می‌فرماید: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»؛ هر موجودی، تسبیح و حمد او می‌گوید؛ ولی شما تسبیح آن‌ها را نمی‌فهمید (اسراء: ۴۴).

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۸۱

بنابراین، خودآگاهی با ارتقای سطح علمی رابطه مستقیمی دارد. هرچه محیط خانواده از این حیث مستعدتر باشد، خودآگاهی با درجه بالاتری محقق می‌گردد.

انسان با «خودآگاهی» به توانمندی‌های فطری خود پی می‌برد. آدمی در پرتو خودشناسی از نیازهای درونی و بیرونی خود آگاه می‌شود. از دلایل توجه خاص قرآن کریم به این مهم آن است که آدمی به تربیت خویش اهمیت بدهد و گمراهی دیگران او را از هدایت باز ندارد، چنان که فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ»؛ ای اهل ایمان! مراقب خود باشید (مائده: ۱۰۵). خانواده بستری است برای این که کودک همزمان با طی کردن مراحل رشد، با پرسیدن سؤال و کنجکاوی، خود را کشف کند و توانایی‌های خود را بشناسد.

۳-۱-۴- مبانی معرفت‌شناختی

معرفت‌شناسی به چیستی معرفت و ارزش داوری و توجیه آن می‌پردازد. اپیستمولوژی، علم شناخت ابزار تفکر، شاخه‌ای از فلسفه است که ماهیت، حدود، پیشرفت‌ها و مبانی معرفت را بررسی می‌کند و قابلیت اعتماد به ادعاهای معرفتی را می‌سنجد؛ علمی که درباره شناخت‌های انسان و ارزشیابی انواع آن‌ها و تعیین ملاک صحت و خطای آن‌ها بحث می‌کند (خسروپناه، ۱۳۹۴: ۱۳۱).

به‌رغم تلاش دنیای کنونی که انسان را هر روز بیش از گذشته در گرداب غفلت فرو می‌برد، آموزه‌های دین رهیافت‌های مؤثری را در راستای نیل به سعادت حقیقی ارائه می‌نمایند و بیش از هر امر دیگری بر خودآگاهی انسان تأکید می‌کنند تا جایی که معرفت نفس را ام‌المعارف می‌دانند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۳۹۹).

در این ارتباط، حضرت علی (ع) چنین می‌فرماید: «هر کسی که خود را بشناسد به غایت علوم دست یافته است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۵۰).

بر اساس آیه ۴۴ سوره بقره: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»؛ آیا مردم را به نیکی دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید، با اینکه شما خودتان کتاب آسمانی را می‌خوانید، آیا هیچ فکر نمی‌کنید؟

خودآگاهی از خدا آگاهی نشأت می‌گیرد و متقابلاً خودفراموشی از عدم تعقل و عدم معرفت نسبت به خداوند متعال ناشی می‌شود.

خودآگاهی به معنای شناخت نسبت به ویژگی‌های خود، نقاط ضعف و قوت، افکار و اعمال فرد و... است که با مفاهیمی همانند بصیرت مدنظر قرار گرفته است و در آیات ۱۴-۱۵ سوره قیامت به این مفهوم اشاره شده است.^۱ علامه طباطبایی در تفسیر این آیه چنین می‌گوید: «بصیرت در این آیه به مفهوم رؤیت قلبی و ادراک باطنی است که انسان صاحب بصیرت بر نفس خویش است و خود را خوب می‌شناسد» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۴۱۷)

حضرت علی علیه‌السلام می‌فرماید: «أَفْضَلُ الْمَعْرِفَةِ مَعْرِفَةُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ»؛ برترین شناخت، شناخت انسان از نفس خود است (تمیمی آمدی، ترجمه رحمتی شهرضا، ۱۳۹۳: ۶۶۹). شناخت انسان مهم‌ترین امر در تربیت است، زیرا موضوع تربیت خود انسان است. در روایات اسلامی، معرفت نفس به‌عنوان کامل‌ترین و سودمندترین نوع معرفت شناخته می‌شود: «معرفه النفس اکمل المعارف» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۸۶) و «معرفه النفس انفع المعارف» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۱۲).

آگاهی از خود، اصلی‌ترین راه انتقال به فطرت و رضای از خود، بزرگ‌ترین مانع آن است. انسان حقیقتی از نور الهی است که با یاد محبت‌های او می‌تواند زندگی حقیقی داشته باشد و یاد خدا برای او آب حیات است. در روایتی آمده است: «بِذِكْرِكَ عَاشَ قَلْبِي»؛ خدایا، دلم به یاد تو زنده است (دعای ابوحمزه ثمالی). شخصی که عاشق دنیا می‌شود، نشان‌دهنده این است که از فطرت درونی خود که جاودانی و همیشگی است، غافل مانده است.

«آگاهی» در جهت‌گیری انسان فطرت‌گرا نقش اصلی را دارد، در حالی که برای شخص طبیعت‌گرا، «منفعت» جهت‌دهنده اصلی است. شایستگی انسان بر سایر موجودات بر اساس آیه ۳۱ سوره بقره «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا»؛ علم اسماء را همگی به آدم آموخت،

۱ «بل الانسان علی نفسه بصیره و لو القی معاذیره» (قیامت/ ۱۵-۱۴)

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۸۳

دریافت می‌شود. این آیه نشان می‌دهد که خداوند انسان را به گونه‌ای آفرید که واجد تمام اسم‌های الهی باشد.

۴-۱-۴- مبانی ارزش شناختی

یکی دیگر از مبانی، مبانی ارزش شناختی است که بر ساحت ارزشی و توصیه‌ای علوم رفتاری و علوم اجتماعی تأثیر می‌گذارد؛ زیرا علوم رفتاری و اجتماعی، به سه فعالیت توصیف انسان مطلوب و توصیف و نقد انسان محقق و توصیه و تغییر انسان محقق به انسان مطلوب می‌پردازد. مبانی ارزشی در ساحت توصیه و تغییر انسان محقق به انسان مطلوب و بایدونبایدهای اخلاقی و فقهی و عرفانی، نقش مهمی دارد (خسروپناه، ۱۳۹۴: ۷۶).

قرآن کریم به حرکت مختار و آزاد انسان در مسیر کمال تصریح می‌فرماید (انسان: ۳) بر این اساس، هرگونه باور یا رفتاری که از جبر نشأت می‌گیرد و یا سلب اختیار انسان نماید را نفی نموده و انسان تکلیف مدار و مختار را مخاطب حرکت تکاملی بشر معرفی نموده است (یونس: ۹۹)

نظر به اینکه، روح بشر مایل و مشتاق شناخت حقیقت اشیا و امور الهی است. این خود دلیل واضحی است بر اینکه جوهر نفس بشر از سنخ عالم طبیعت نیست، بلکه از عالمی به مراتب بسیار شریف‌تر به شمار می‌رود (ابن مسکویه، ترجمه امین اصفهانی، ۱۳۹۷: ۶۴). انسان از طریق خودآگاهی به کرامت نفس و عظمت خلقت خود پی می‌برد. به‌علاوه شناخت جایگاه و منزلت انسانی خود و دیگران تحول عمیقی در رفتار فرد ایجاد می‌نماید. تحولی که او را به سوی اکرام و احترام بیشتر به خود و دیگران به گونه‌ای شایسته و درخور چنین موجودی است، سوق می‌دهد (سجادیان جاغرق و همکاران، ۱۴۰۱).

انسان از بُعد فردی موجودی است که به‌طور ذاتی و فطری دوستدار کرامت، شخصیت، آبرو و نیازمند احترام است. درخواست عزیز مصر از یوسف برای صرف نظر از

اقدام ناشایست همسرش (یوسف: ۲۹) و درخواست لوط از قوم خود که متعرض میهمانان وی نشده، او را شرمنده نکنند (حجر: ۶۸ - ۶۹) نمونه‌هایی از تمایل انسان به حفظ حرمت خویش است. مجموعه خطابات قرآنی که توأم با کرامت و ارج نهادن به مقام انسانیت و ارزش‌های والای انسانی است مقامی منبع و جایگاهی رفیع را برای انسان تعریف نموده که با آگاهی و شناخت آن و تلاش برای رسیدن به نهایت مقام موعود انسانی، می‌توان ارزش‌های بنیادین و کرامت انسان را در آدمی متصور نمود.

مطهری، خودشناسی را ریشه الهامات اخلاقی می‌داند و از خودشناسی و احساس کرامت در خود به‌عنوان پایه‌های بنیادی اخلاق یاد می‌کند (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۲۲، ص ۴۲۲)

پژوهش‌ها نشان می‌دهد سازه‌های ذهنی و نحوه مواجهه نگرش افراد به خود با تغییر در افکار و باورها نشأت می‌گیرد. فردی که باورهایش را نمی‌شناسد نمی‌تواند ارزش‌هایش را در زندگی تعریف کند و دست به انتخاب بزند و بر مبنای انتخابش، عمل کند. قرآن کریم در تمثیل زیبایی حال مؤمن و کافر را این‌گونه بیان می‌کند: «افمن یمشی مکبا علی وجهه اهدی امن یمشی علی صراط مستقیم»: آیا کسی که سر به زمین افکنده و نه راه را می‌بیند و نه کسی از جلوی او می‌آید و نه راست و چپ خود را می‌نگرد هدایت یافته‌تر است یا آنکه راست ایستاده و راه و تمام جهات را می‌بیند و قدمش را جایی می‌گذارد که نلغزد؟ (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۵، ص ۱۹۴) شناخت باورها و ارزش‌ها همان کسی است که راست ایستاده و اطراف را می‌بیند و در دو راهی‌های زندگی، به فرد قدرت تصمیم و انتخاب می‌بخشد. خودآگاهی به فرد مساعدت می‌کند تا ارزش‌های واقعی را از ارزش‌های کاذب بازیابی نماید و با شناسایی باورها و ارزش‌ها، خوشایندها و بدآیندهای فرد، نظام‌مند و چارچوب‌دار می‌شود و روابط شکلی منسجم و

۱ «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ، يوسف از این موضوع، صرف‌نظر کن! و توای

زن نیز از گناهت استغفار کن که از خطاکاران بودی!»

۲ «قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ، وَاتَّقُوا اللَّهَ وَكُلُوا تَحَرُّونَ، (لوط) گفت: «این‌ها میهمانان منند؛ آبروی مرا نریزید! و

از خدا بترسید و مرا شرمنده نسازید!»

ساختارمند به خود می‌گیرد.

جدول ۱. بررسی مبانی فلسفی و مؤلفه‌های خودآگاهی از منظر قرآن کریم

مبانی فلسفی خودآگاهی	مؤلفه‌های خودآگاهی
هستی‌شناختی	تفکر در درون انسان، آغازگر سفر انفسی و مقدم بر سفر آفاقی
انسان‌شناختی	پی بردن به توانمندی‌های فطری انسان و آگاهی از نیازهای درونی و برونی خود با «خودآگاهی»
معرفت‌شناختی	نشأت گرفتن خود فراموشی از عدم تعقل و عدم معرفت نسبت به خداوند متعال
ارزش‌شناختی	پی بردن به کرامت نفس و عظمت خلقت خود و شناخت منزلت انسانی

با توجه به جدول فوق می‌توان این نکات را استخراج کرد:

* در مبانی هستی‌شناسی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها تفکر در درون انسان است و تفکر درون انسانی آغازگر خود‌شناختی است.

* در مبانی معرفت‌شناختی، عامل بصیرت و تعقل را مبانی خودآگاهی می‌داند و معرفت نفس، ام‌المعارف اشاره شده است.

* مجموعه آیات قرآنی در مبانی ارزش‌شناسی، خودآگاهی توأم با کرامت و ارج نهادن به مقام انسانیت است.

* در مبانی انسان‌شناختی، انسان هنگامی که در مسیر خودآگاهی قرار می‌گیرد در مسیر فعلیت یافتن قرار می‌گیرد.

۲-۴- انعکاس تربیتی مؤلفه‌های خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی

۱-۲-۴- پذیرش مسئولیت‌های زندگی

انسان، مسئولیت‌پذیر است. خداوند، موجودات بی‌شماری را در جهان آفریده است و همه آن‌ها به‌سوی کمالی که خدا برایشان معین فرموده است در حرکت‌اند. در قرآن کریم به این موضوع این‌گونه اشاره شده است: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا، مَا آسَمَانِ وَزَمِينٍ وَآنچه را در میان آن‌هاست، بیهوده نیافریدیم» (ص: ۲۷). مسئولیت به معنای تعهد

است. هر فردی از منظرهای مختلف تکالیفی بر دوش خود دارد. از آنجا که انسان در ارتباط با سطوح مختلف از جمله ارتباط با خالق خویش، ارتباطات اجتماعی و... است، نوع مسئولیتش نیز متفاوت است. انسان در برابر خداوند متعال و همچنین در برابر خود و خانواده و جامعه و حتی در قبال علومی که کسب می‌نماید، مسئول است. پس اولین و مهم‌ترین مسئولیت بشر در برابر خداوند متعال است و روز محشر از انجام تکالیف او سؤال خواهد کرد؛ بنابراین اگر انسان در مقابل این نعمت ارزشمند که خداوند برای هدایتش به او ارزانی داشته، احساس مسئولیت نکند پرواضح است حیاتی بی‌هدف خواهد داشت و هرگز به مقام والای انسانیت نائل نمی‌شود و اینجا است که ضرورت مسئولیت‌پذیری در برابر خداوند متعال مشخص می‌شود. «گام نخست خودسازی عمل به علم است. اگر آدمی به آنچه می‌داند عمل کند و تعهد خویش را به دانسته خود ایفا نماید، خداوند به او کمک می‌کند و نور و روشنایی می‌بخشد». در این خصوص خداوند می‌فرماید: «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا، کسانی که مکلف به تورات شدند ولی حق آن را ادا نکردند، مانند درازگوشی هستند که کتاب‌هایی حمل می‌کند، (آن را بر دوش می‌کشد اما چیزی از آن نمی‌فهمد)» (جمعه: ۵) (بهشتی و همکاران، ۱۳۸۶، ج ۲: ۲۵۴).

قرآن کریم در یک فراخوان عمومی جامعه ایمانی را به خودآگاهی دعوت نموده و با اشعار به مرجعیت پروردگار، راه‌یافتگی و تربیت الهی مؤمنان را متذکر می‌شود.

«یا ایها الذین امنوا علیکم انفسکم لایضركم منضل اذا اهتدیتم الی الله مرجعکم جمیعاً فینبئکم بما کنتم تعلمون؛ ای کسانی که ایمان آوردید بر شماست که به خودتان پردازید هرگاه شما هدایت یافتید کسی که گمراه شده است به شما زبانی نمی‌رساند بازگشت همه شما فقط به سوی خداست و شمارا همواره که انجام می‌دادید آگاه خواهد کرد» (مائده: ۵)

این آیه در مورد پرداختن به خویشتن سفارش شده و مسئولیت افراد مبنی بر ضرورت خودشناسی اشاره شده است.

بر مبنای مسئولیت‌پذیری، هنگامی که فرد نتایج ناخوشایند یا خوشایند اعمال خویش را درک می‌کند، به طرز عمیقی، بد یا خوب بودن آن‌ها را درمی‌یابد و به این ترتیب، برای

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۸۷

ترک عمل بد یا انجام عمل خوب، ملزم تر می‌گردد. در مکتب تربیتی اسلام فراگیری علم و دانش همراه با تهذیب و تربیت نفس است. لذا در سبک زندگی اسلامی هر فرد آگاه باید در قبال علومی که کسب می‌کند احساس مسئولیت و تعهد نماید و عامل به علومش باشد.

۲-۲-۴- دستیابی به نشاط

پایه بنیادین شادکامی، ریشه در توحید دارد. الگوی زندگی موحدانه، تنها عنصری است که می‌تواند شادکامی اصیل را محقق سازد. شادکامی شامل دو مؤلفه «خیر» و «سرور» می‌شود. خیر از طریق رضامندی بر شادکامی اثر می‌گذارد (پسندیده، ۱۳۹۸: ۹۹). چنانچه امیرالمؤمنین علی (ع) فرمودند: «السُّرُورُ يَبْسُطُ النَّفْسَ وَيُثِيرُ النَّشَاطَ، الْعَمُّ يَقْبِضُ النَّفْسَ وَيَطْوِي الْأَنْبِطَاطَ، شَادْمَانِي دَلَّ رَا مِي كَشَايِد وَ نَشَاط رَا بِرْمِي اَنكِيْزَانِد. غَم، گرفتگی روح می‌آورد و انبساط خاطر را در هم می‌پیچاند» (تمیمی آمدی، ترجمه رحمتی شهرضا، ۱۳۹۳: ۲۹۷). بر اساس آیات قرآن، انسان‌های مؤمن و اولیای خدا که خود واقعی خویش را شناخته‌اند، هرگز حزن و اندوهی ندارند: «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَأَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ، لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَأَبَدًا لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ، آگاه باشید دوستان خدا، نه ترسی دارند و نه غمگین می‌شوند! همان‌ها که ایمان آوردند و (از مخالفت فرمان خدا) پرهیز می‌کردند. در زندگی دنیا و در آخرت، شادند؛ وعده‌های الهی تخلف ناپذیر است! این است آن رستگاری بزرگ!» (یونس: ۶۴-۶۲). خودآگاهی سبک زندگی شاکرانه مملو از آرامش و سرور را به ارمغان می‌آورد و بدین جهت فرد همواره راضی است. شکرگزاری نمایانگر رضایت باطنی بنده از وضعیتی است که برای او ایجاد شده است. باطن شکر مثبت‌نگری را به دنبال دارد، فرد شاکر در کلیه امور زیبایی‌های خاصی دارد و نعمات و لطف منعم را ملاحظه می‌کند و در جهت صحیح به کار می‌بندد و ذکر دائم او «الحمد لله» می‌شود. خدای سبحان در سوره یونس، آیه ۵۸ می‌فرماید: «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ، به فضل و رحمت خدا باید خوشحال شوند؛ که این، از تمام آنچه گردآوری کرده‌اند، بهتر

است!». وقتی بنده انتساب به مولا پیدا می‌کند و ناقص انتساب به کامل پیدا می‌کند چنان کرامتی را دریافت می‌کند که جایی برای غصه و اضطراب باقی نمی‌ماند. نشاط و شادابی در زندگی اجتماعی ما نیز بسیار ضروری است، زیرا به ارتقاء روابط اجتماعی ما کمک می‌کند. این امر در روابط خانوادگی نیز اهمیت به سزایی دارد. اگر در خانواده خدمات زیادی به همسر و فرزندان داشته باشیم اما به جهت مغموم بودن نشاط لازم را نداشته باشیم خللی ایجاد کرده‌ایم که جبرانی ندارد، زیرا بسیاری از خدمات و کارهای ما در خانواده اگر از طریق ما صورت نگیرد از طرق دیگر قابل جبران است اما اگر نشاط لازم از طریق ما در خانواده ایجاد نشود جبرانی ندارد. مشکلات گذشته و نگرانی‌های آینده نباید مانع نشاط و سرورمان شود. امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرمایند: «ما فات مضي و ما سيأتيك فاین قم فاغتم الفرصه بين العدمين، گذشته گذشته است به همین جهت نباید بابت آن غصه خورد، از طرفی آینده نیز هنوز نرسیده است بنابراین قیام کن و فرصت را غنیمت بشمار» (تمیمی - آمدی، ترجمه رحمتی شهرضا، ۱۳۹۳: ۲۲۲). ادعیه به‌طور مثال دعای ابوحمزه ثمالی، موقعیت انسان را به او یادآوری می‌کنند و خیالاتی که او را سرگرم کرده و از اضطراب دور می‌کند، به او نشان می‌دهند (حائری شیرازی، ۱۳۹۹: ۷۰-۶۴).

از امام رضا (ع) سؤال کردند که خرد چیست؟ فرمود: «الَّتَجَرُّعُ لِلْغُصَّةِ وَ مَدَاهِنَةُ الْأَعْدَاءِ وَ مَدَارَاةُ الْأَصْدِقَاءِ، اندوه نخوردن و با دشمنان آسان گرفتن و با دوستان مدارا کردن است» (ابن بابویه، ترجمه جعفری، ج ۱، ۱۳۹۶: ۴۷۷-۴۷۶). انس با کلام اولیای الهی انسان را در سبک زندگی اسلامی چنان تربیت می‌کند که مصداق این آیه شریفه می‌شود: «وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ»؛ آن‌ها که از لغو و بیهودگی روی گردانند (مؤمنون: ۳). زیرا درخواست‌های انسان‌های کامل و اولیای الهی سراسر خرد ناب است و انسان را به سرچشمه حیات متصل نموده و زمینه کمال را در او فراهم می‌آورد.

یکی از چالش‌های فرا روی انسان در دنیای امروز، احساس بهزیستی و شادمانی است. با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در فناوری و تأمین آسایش انسان، احساس شادمانی او افزایش نیافته است. اهمیت نشاط در زندگی افراد و در جامعه به اندازه‌ای است که رسیدن

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۸۹

به نشاط و راه‌های افزایش آن همواره یکی از اهداف زندگی افراد، دستور کار سیاست‌گذاران و حوزه مطالعاتی برخی از علمای علوم اجتماعی بوده است. شادی و نشاط یکی از احساسات ریشه‌ای مثبت و از ضروری‌ترین خواسته‌های فطری و نیازهای روانی انسان است که نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین سلامت فرد و جامعه دارد. از آن‌جا که شادی همواره با خرسندی، خوش‌بینی، امید و اعتماد همراه است، می‌تواند نقش مهمی در فرآیند سرعت‌بخشیدن به توسعه جامعه ایفا کند.

۳-۲-۴- تمرین عزم و پرورش اراده

انسان مختار آفریده شده و نسبت به سعادت و شقاوت خویش مجبور نیست. از این رو، تحقق خودآگاهی به فعالیت و تلاش فرد بستگی دارد. اراده به معنای خواستن و طلب آمده است و اراده انسانی به فرد این اختیار را می‌دهد که اعمال خیر و شر انجام دهد و خود را مسئول پاسخگویی به این اعمال در روز قیامت بداند. خداوند متعال کسی را که اراده خویش را در خدمت کار خیر قرار دهد، ستوده است: «وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيًا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»؛ و آن کس که سرای آخرت را طلبد و برای آن سعی و کوشش کند، در حالی که ایمان داشته باشد، سعی و تلاش او (از سوی خدا) پاداش داده خواهد شد (الاسراء: ۱۹).

یکی از موانع بزرگ خودسازی، ضعف اراده و عدم قدرت تصمیم‌گیری است. این مانع انسان را از شروع عمل بازمی‌دارد. شیطان و نفس اماره ابتدا سعی می‌کنند موضوع ریاضت را کوچک و غیرضروری جلوه دهند و تلاش می‌کنند انسان را به انجام اعمال بدون توجه و حضور قلب قانع سازند؛ و گاهی موضوع را آن‌قدر برایش دشوار جلوه می‌دهند که ناامید گردد. اما انسان آگاه باید جلو و سوسه‌های شیطان و نفس اماره را بگیرد. با مراجعه به آیات و احادیث و کتب معرفت و اخلاق، باید به ارزش و ضرورت خودسازی و تحصیل حضور قلب و شهود واقف گردد. وقتی به ارزش آن پی برد و سعادت ابدی خویش را در آن دید، باید به‌طور جدی وارد عمل شود.

خدای سبحان می‌فرماید: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»؛

و آنها که در راه ما (با خلوص نیت) جهاد کنند، قطعاً به راه‌های خود، هدایتشان خواهیم کرد؛ و خداوند با نیکوکاران است (عنکبوت: ۶۹). ایمان به وسیله عمل اثبات می‌شود. ایمان فعلی ارادی و اختیاری است. با تکیه بر بینش‌ها، جنبشی در عزم آدمی پدید می‌آید و به این ترتیب «بینش» به «عقیده» بدل می‌شود. از این رو، قرآن به اعطای بینش اکتفا نمی‌کند، بلکه انسان‌ها را فرا می‌خواند تا به مقتضای آن بینش ایمان بیاورند و عزم و اراده‌ای بر انجام لوازم عملی آن اتخاذ کنند (باقری، ۱۳۸۷: ۱۲۱).

بنابراین، انسان می‌تواند با وجود همه محدودیت‌ها و موانع، در پرتو اراده و تلاش و پیگیری، به رفع موانع کمال و کاستن از محدودیت‌ها همت گمارد تا به قرب الهی نائل شود و خود را به بهترین رنگ و نقش، رنگ آمیزی کند و نقش آفرینی نماید و سعادت خویش را رقم زند. برخورداری از اراده راستین و توجه انسان به خداوند سبحان و دوری از گناهان یکی از بزرگ‌ترین عوامل رشد خودآگاهی محسوب می‌شود. حضرت شعیب (ع) در پاسخ به آن‌ها که سخنانش را حمل بر سفاهت گرفته بودند، گفت: «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»؛ من جز اصلاح (اصلاح عقیده، اصلاح اخلاق، اصلاح عمل و اصلاح روابط و...) نمی‌خواهم و برای رسیدن به این هدف «تنها از خدا توفیق می‌طلبم» و تنها بر او تکیه می‌کنم (هود: ۸۸).

۴-۲-۴- خروج از غفلت‌ها در زندگی

غفلت به معنای آن است که چیزی حاضر باشد ولی انسان به آن توجه نکند و آن را فراموش کند. غفلت ضدّ یقظه است؛ یقظه به معنای بیداری و توجه است (قرشی، ۱۳۹۰، ج ۷-۶-۵: ۱۱۱-۱۱۲). غفلت به معنای «سهو و نسیان ناشی از کمی حفظ و بیداری»، «عدم توجه» و «اشتباه» است. انسان، موجودی است که به دلیل وسوسه‌گری‌های دشمن بیرونی (شیطان) و دشمن درونی (نفس اماره) همواره در معرض سقوط در دام‌های گوناگون دنیایی و در نتیجه، ابتلا به حالت غفلت از حقایق عالم هستی و به ویژه، حقایق اجتناب‌ناپذیر عوالم پس از مرگ قرار دارد (بهشتی، ۱۳۸۶: ۲۶۴-۲۶۳).

انسان از دو «خود» برخوردار است؛ درجه عالی که همان مرتبه حیات انسانی است و

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ... : رشیدی | ۱۹۱

درجه دانی که عبارت از مرتبه حیات گیاهی یا حیوانی اوست. قرآن کریم منشأ خودفراموشی را «خدا فراموشی» دانسته است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۴: ۱۴۹-۱۴۸). این افراد بر اثر پرداختن به خود طبیعی و حیوانی شان، خود انسانی خویش را فراموش می کنند و همه تلاششان بهره مندی از مزایای زودگذر ماده است. هر که وجود اصیل خود را بشناسد، به ارزش جاودانه آن پی می برد و آن را در بازار جهاد و شهادت به خدا می فروشد: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ؛ خداوند از مؤمنان، جانها و اموالشان را خریداری کرده است (توبه: ۱۱۱). اما آنکه خود اصیل را ننشاند، گرفتار طبیعت شده و در رهن ماده قرار می گیرد و به آن مشغول می شود و خویشتن را به بهایی ارزان حراج می کند: «بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ؛ آنها در مقابل بهای بدی، خود را فروختند (بقره: ۹۰) (جوادی آملی، ۱۳۹۸: ۶۸-۶۶).

همان گونه که در روایت از امام جعفر صادق (ع) آمده است: «الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَالْقَبْرُ حِصْنُهُ وَالْجَنَّةُ مَأْوَاهُ، وَالِدُّنْيَا جَنَّةُ الْكَافِرِ وَالْقَبْرُ سِجْنُهُ وَالنَّارُ مَأْوَاهُ؛ دنیا زندان مؤمن است و گور پناهگاه او و بهشت جایگاهش و دنیا بهشت کافر است و گور زندان او و آتش جایگاهش (حرانی، ترجمه کمره‌ای، ۱۳۹۲: ۴۶۴).

اگر کسی دنیاخواه و دنیاگرا شود و آخرت را فراموش کند، عقلش فاسد شده، بینش خود را از دست می دهد و در غفلت و بی خبری گرفتار می شود و دچار خسران در آخرت می گردد. درمان این بلای تباه کننده نفسانی، یقظه و بیداری است که سرآغاز تزکیه نفس است. غفلت، مانع راه تهذیب و تزکیه نفس است. فراموشی علت غفلت است و «ذکر» یا «یادآوری» آموخته‌های نظری و عملی و در مرحله‌ای بالاتر یاد خدا، راه حل خروج از غفلت و کلیه امراض نفسانی است. بنابراین، معلمان و اساتید باید در مواجهه با غفلت‌های متریبان از روش غفلت‌زدایی استفاده کنند و همواره افراد را به یاد خدا تشویق نموده و از غفلت‌های آنها جلوگیری نمایند. متریبان نیز باید با تهذیب نفس خویش، قلب، ذهن و ضمیر خویش را پاک و صیقلی نموده و جان خود را از خطر غفلت و فراموشی در امان نگه دارند. در این صورت، عقلشان منور به معارف حقه خواهد شد و از بصیرت برخوردار

می‌گردند و هدایت الهی شامل حالشان خواهد شد. بدین ترتیب، مادامی که فرد با حضور قلب باشد و از توجه به غیر خدا رها شود، هرگز دچار خسران ناشی از غفلت نمی‌شود. وقتی فردی این چنین مورد تربیت عقلی قرار گیرد، هرگز سخن لغو و بیهوده نمی‌گوید و همواره با رعایت حدود الهی عمل می‌نماید.

کمیل بن زیاد گوید: به علی (ع) گفتم: حدّ استغفار چیست؟ فرمود: حد آن توبه است. توبه و بازنگشتن به گناهی که از آن طلب آمرزش کرده‌ای (عاملی، ترجمه انصاری، ۱۳۹۴: ۴۰۲). بنیان غفلت‌های انسان در جلوه‌های گوناگون آن، فراموشی خداوند و بی‌خبری از حقایق هستی است. رهاورد این صفت زشت و زیانبار، دل سپردن به هواها و هوس‌ها، چشم دوختن به سرگرمی‌ها و لذت بردن از نافرمانی‌های خداوند است. لذا جدی گرفتن مسئولیت‌های خود در برابر خداوند، خویشستن و خلق خدا، فریادرس و مددکار انسان برای نجات از غفلت و ضلالت و دستیابی به عزت است.

۵-۲-۴- خویشستن بانی در مواجهه با چالش‌های زندگی

معنی و مفهوم تقوای الهی همان «خویشستن بانی» یا نگه‌داشتن و حفظ کردن خویش از عذاب و قهر خداوند متعال به وسیله اطاعت از اوامر خدا و ترک نواهی اوست. وجود و نفس، اماتی گرانبهاست که وظیفه داریم در رشد و تعالی آن بکوشیم. هر فرد باید مسئول و نگهبان تن و جان یا نفس خویش باشد تا دچار بیماری یا گناه نشود. تقوا، نگهداری نفس از عصیان، نگهداری زبان از دروغ و تهمت و بیهوده‌گویی، نگهداری چشم از دیدن حرام‌ها و نگهداری دست از ستم و تعدی است. تقوا نوعی «ترمز» است، قدرت تسلط بر خویش است، «خویشستن بانی» و «خودپایی» است. تقوا همچون نور چراغی است که راه درست را از نادرست نشان می‌دهد و نفس بیدار و عقل بالنده باید آن را دریابد و به درستی عمل کند.

حضرت علی (ع) درباره تقوا چنین فرموده‌اند: «عِبَادَ اللَّهِ! أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّهَا حَقُّ اللَّهِ عَلَيْكُمْ، وَ الْمُوجِبَةُ عَلَى اللَّهِ حَقَّكُمْ، وَ أَنْ تَسْتَعِينُوا عَلَيْهِ بِاللَّهِ، وَ تَسْتَعِينُوا بِهَا عَلَى اللَّهِ: فَإِنَّ التَّقْوَى فِي الْيَوْمِ الْحَرِّ وَالْجَنَّةِ، وَ فِي عَدِّ الطَّرِيقِ إِلَى الْجَنَّةِ. مَسْلُكُهَا وَاضِحٌ، وَ سَالِكُهَا

رَابِحٌ، وَ مُسْتَوْدَعُهَا حَافِظٌ. لَمْ تَبْرَحْ عَارِضَةً نَفْسَهَا عَلَى الْأَمَمِ الْمَاضِينَ مِنْكُمْ وَالْغَابِرِينَ، لِحَاجَتِهِمْ إِلَيْهَا عَدَاً، إِذَا أَعَادَ اللَّهُ مَا أُنْبَدَى، وَ أَخَذَ مَا أُعْطِيَ وَ سَأَلَ عَمَّا أَسَدَى. فَمَا أَقْلَ مَنْ قَبْلَهَا، وَ حَمَلَهَا حَقَّ حَمْلِهَا! أُولَئِكَ الْأَقْلُونَ عَدَدَاً، وَ هُمْ أَهْلُ صِفَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ إِذْ يَقُولُ: (وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ). فَأَهْطِعُوا بِأَسْمَاعِكُمْ إِلَيْهَا، وَ الطُّوَا بِجِدِّكُمْ عَلَيْهَا، وَ اغْتَاضُوهَا مِنْ كُلِّ سَلَفٍ خَلْفَاً، وَ مِنْ كُلِّ مُخَالِفٍ مُوَافِقَاً. أَيَقْطُوهَا بِهَا نَوْمَكُمْ، وَ اقْطُوهَا بِهَا يَوْمَكُمْ، وَ اشْعُرُوهَا قُلُوبَكُمْ، وَ ارْحُضُوا بِهَا ذُنُوبَكُمْ، وَ دَاوُوا بِهَا الْأَسْقَامَ، وَ بَادِرُوا بِهَا الْحِمَامَ، وَ اعْتَبِرُوا بِمَنْ أَضَاعَهَا، وَ لَا يَعْتَبِرَنَّ بِكُمْ مَنْ أَطَاعَهَا. أَلَا فَصُونُوهَا وَ تَصَوَّنُوا بِهَا».

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»؛ ای اهل ایمان، شما (ایمان) خود را محکم نگاه دارید که اگر همه عالم گمراه شوند و شما به راه هدایت باشید زیانی از آن‌ها به شما نرسد. بازگشت همه شما به سوی خداست و همه شما را به آنچه کردید آگاه می‌سازد (مائده: ۱۰۵). آیه مورد بحث می‌فرماید حساب هر کس جداست و گمراهی دیگران لطمه‌ای به هدایت افراد هدایت یافته نمی‌زند.

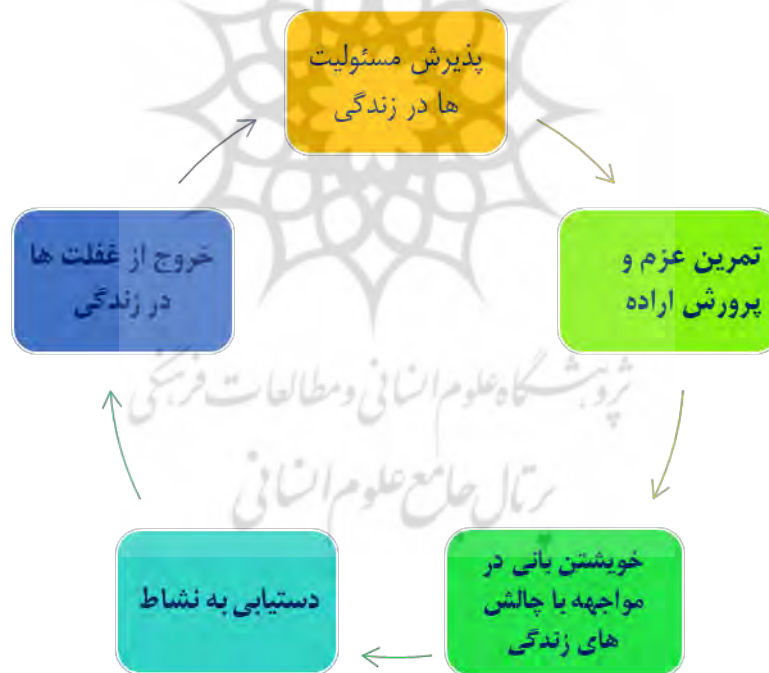
برای حفظ مرزهای حقیقت وجود خویش باید آداب و مراحل طی نمود. انسان عقل‌مدار و خردگرا، دارای علم نافع و عمل صالح و عبودیت پیشه، در اثر خویشتن‌بانی مستمر معقول و مشروع در ابعاد مختلف زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی، رفتاری متعادل و متوازن خواهد داشت. انسان در آینه وحی، قابلیت شناخت وجود خویشتن را داشته و از فطرت نیز بهره‌مند است و با چنین سرمایه‌ای فراطبیعی که مختص انسان است، به عنوان «خلیفه خدا» و «امانتدار الهی» معرفی شده تا قدردان نعمت وجودی خویش باشد و ذخائر عقلی و درونی باارزشش را هرچه بیشتر بارور و شکوفا سازد.

انسان در پرتو وحی و عقل به «خودآگاهی» و «خودیابی» می‌رسد تا در پرتو آن به «خودسازی» دست یابد و به شناخت خویشتن نائل گردد و از خویشتن غفلت نورزد و دچار «خودفروشی»، خودباختگی و خودخواهی مذموم نشود. چنین انسانی همواره به فکر معرفت و مراقبت از نفس، دانش‌افزایی و عبودیت خداوند متعال بوده و برای دستیابی به

حیات طیبه سعی و تلاش می‌نماید.

کسب شایستگی تقوا در معنای جامع و ذو مراتب آن یعنی خویش‌بانی نقش بی‌بدیل و بنیادینی دارد که باید به طور محوری و صراحتاً و نه ضمنی در تربیت دینی، اعتقادی و اخلاقی مورد توجه قرار بگیرد. پس از تدوین مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و تأکید سند تحول بر این که یکی از مهم‌ترین چرخش‌ها برای حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب، چرخش از کنترل بیرونی و ایجاد محدودیت به خویش‌بانی (تقوا) و ارزش‌مداری عقلانی و مسئولیت‌پذیری است و همچنین بیان خویش‌بانی به مثابه یکی از شایستگی‌های پایه و اهداف تفصیلی فرآیند تربیت که باید در جریان تربیت کسب گردد.

نمودار ۱: انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی

۵. بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی انسان استنباط شد از جمله پذیرش مسئولیت در زندگی، تمرین عزم و پرورش اراده، خویشتن بانی در مواجهه با چالش‌های زندگی، خروج از غفلت‌ها در زندگی، دستیابی به نشاط. در این راستا، به ارائه پیشنهادهایی در جهت کاربردی نمودن دستاوردهای پژوهش حاضر می‌پردازیم: اولاً نظام تعلیم و تربیت اسلامی باید افرادی حکیم بار آورد تا با پاسخ دادن به پرسش‌های بنیادین انسان معاصر را یاری گر باشند و از سرگشتگی و حیرانی نظری و عملی وی بکاهند. ثانیاً با توجه به اهمیت و تأثیر بسزای خودآگاهی در تربیت نفوس بشری باید در به‌کارگیری روش‌هایی نظیر خودمراقبتی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی توسط مربیان و متریان تلاش و کوشش شود. ثالثاً با نظر به این حقیقت که انسان در عالم دنیا جاودانه نخواهد بود و روزی خواهد مُرد بایسته است هم‌بینش‌های موردنظر در این زمینه به مربی آموزش داده شود و هم‌عملکرد وی در راستای مرگ عزتمندانه مورد هدایت قرار گیرد. رابعاً با توجه به مبنای قرآنی برخوردار بودن همه انسان‌ها از فطرت الهی چه در بُعد پیش‌ها و چه در بُعد گرایش‌ها لازم است تمام روش‌های تربیتی در جهت شکوفایی فطرت الهی بکار افتد. همچنین در برنامه‌ی درسی پرورش خودآگاهی به انواع متفاوت خودآگاهی‌ها شامل خودآگاهی فیزیکی، هیجانی، اجتماعی، معنوی و... در قالب محتوی درسی در فرایندهای یاددهی-یادگیری توجه شود و از تک‌ساحتی بودن به مقوله‌ی خودآگاهی پرهیز شود.

مهم‌ترین نکات به‌دست آمده به بیان زیر است:

۱- اسلام دینی علم محور است و مالک ارزشمندی و برتری را در آگاهی و علم می‌داند؛ آیاتی که مؤلفه‌های دیگر نظیر تقوا را عامل برتری انسان می‌دانند بازگشت به آگاهی و به عبارت دقیق‌تر، خودآگاهی دارد.

۲- خودآگاهی از محورهای اختصاصی است که در تبیین عرصه‌های دانش به آن به‌صورت استقلالی تأکید شده و در متون دینی از آن با عنوان «معرفت نفس» یاد شده است.

۳- قرآن کریم و روایات، هدف تعلیم و تربیت را خودآگاهی می‌داند و شناخت انسان از

خود و حوزه‌های مرتبط با خود نظیر مبدأ و معاد، هدف خلقت و مسیر سعادت او به‌عنوان حقیقت خودآگاهی مراد و مقصود است.

۴- خودآگاهی، خدا آگاهی و معرفت الهی را به همراه دارد و افرادی که در معرفت نفس مجاهده نمایند، شناخت دقیق‌تر و کامل‌تری از خالق خواهند داشت و این شناخت و مبنای فکری، مدیریت رفتاری و عاطفی آن‌ها را در زندگی به دنبال دارد.

۵- خودآگاهی عامل تهذیب نفس و زمینه‌ساز تلاش انسان برای تربیت خود است.

۶- خودآگاهی بصیرت و خردی که راه حرکت و مسیر انتخابی انسان را روشن می‌نماید را در اختیار او قرار می‌دهد.

۷- خودآگاهی در حوزه رفتار، به عبادات کیفی و فزونی عبادات منتهی می‌شود و انسان‌های خودآگاه، توجیه استدلالی بهتری در عبادت خالصانه ارائه می‌نمایند.

۸- خودآگاهی با تبیین جایگاه کریمانه انسان در نظام هستی، آدمی را از سقوط در ورطه تباهی نجات می‌دهد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Shirin Rashidi

<http://orcid.org/0000-0001-9980-8867>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

قرآن کریم

- دشتی، محمد. (۱۳۸۶). ترجمه نهج البلاغه، تهران: انتشارات پردیسان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۸). *الخصال* (ترجمه هادی خلیلی، ج ۱). قم: تهذیب.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۶). *الامالی* (ترجمه یعقوب جعفری، ج ۱). قم: احقاف.
- ابن مسکویه، احمد بن محمد (۱۳۹۷). *اخلاق و راه سعادت* (ترجمه سیده نصرت بیگم امین بانو امین اصفهانی). قم: جامعه الزهراء (س).
- اسحاقی نسب، اسماء و زمانی‌ها، حسین (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل نسبت خودآگاهی با مبانی متافیزیکی در فلسفه ابن سینا. *جاویدان خرد*، (۲۸)، ۴۱-۶۰.
- اکبری، بهمن و فرگت، آزاده (۱۳۹۸). رابطه خودآگاهی و ویژگی‌های شخصیت با اعتیاد به اینترنت در نوجوانان. *رویش روان‌شناسی*، ۸(۹)، ۴۲.
- باقری، خسرو (۱۳۸۷). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. تهران: انتشارات مدرسه.
- بهشتی، سعید (۱۳۸۹). تأملات فلسفی در تعلیم و تربیت. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- بهشتی، سعید (۱۳۸۶). *آیین خردپروری: پژوهشی در نظام تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام علی (ع)*. تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- بهشتی، محمد، ابو جعفری، مهدی و فقیهی، علی نقی (۱۳۸۶). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (ج ۲). تهران: سمت.
- پسندیده، عباس (۱۳۹۸). *الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا*. قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر.
- تبریزی، منصوره (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی. *علوم اجتماعی*، ۶۴.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶). *غررالحکم و دررالکلم*. قم: دفتر تبلیغات.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۹۳). *غررالحکم و دررالکلم* (ترجمه محمد رحمتی شهرضا). قم: صبح پیروزی.
- تهرانی، مجتبی (۱۳۹۱). *اخلاق الهی* (ج ۱۰). تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه

اسلامی.

تهرانی، مجتبی (۱۳۹۷). *ادب الهی*. تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی مصابیح الهدی.
جعفری، نرگس، سلحشوری، احمد، فیاض، ایراندخت و عسگری، محمد (۱۴۰۰). *تدوین الگوی مفهومی خودآگاهی مبتنی بر اندیشه‌های شهید مطهری (ره)*. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۲(۴۸)، ۱-۲۴.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹). *تفسیر تسنیم (ج ۴)*. قم: نشر اسراء.
جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷). *هدایت در قرآن*. قم: مرکز نشر اسراء.
جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸). *تفسیر انسان به انسان*. قم: مرکز نشر اسراء.
حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۹). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. تهران: سمت.
حائری شیرازی، محی‌الدین (۱۳۹۹). *تربیت دینی کودک*. قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.

حرّانی، ابی محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۹۲). *تحف العقول عن آل الرسول (ص)* (ترجمه محمد باقر کمره‌ای). تهران: کتابچی.
حسینا، فریبا و سعدی‌پور، اسماعیل (۱۴۰۱). *بررسی رابطه خودآگاهی با خلاقیت و تفکر نقادانه در دانش‌آموزان دختر پایه ششم ابتدایی شهر پیشوا*. ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۱۲(۱)، ۲۲۹-۲۵۴.

حسینی، علی (۱۴۰۰). *بررسی روند دگرگونی خودآگاهی مدنظر ارسطو در آرای ابن سینا و آکوئیناس*. تأملات فلسفی، ۱۱(۲۷)، ۴۴۹-۴۷۶.

خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۴). *فلسفه علوم انسانی (بنیادهای نظری)*. قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.

خنیفر، حسین و مسلمی، ناهید (۱۳۹۸). *اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی (ج ۱)*. تهران: نگاه دانش.

دره‌کی، مرتضی، ناروئی نصرتی، رحیم و نورعلیزاده میانجی، مسعود (۱۴۰۱). *الگوی مفهومی خودآگاهی بر اساس منابع اسلامی*. روان‌شناسی و دین، ۱۵(۴)، ۷-۳۰.

دلاور، علی (۱۳۹۱). *روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی*. تهران: ویرایش رجب نژاد، محمدرضا، حاجی، یحیی، طالب، امیرمهدی و رجب نژاد، سعید (۱۳۹۱). *بررسی*

تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در ...: رشیدی | ۱۹۹

سبک زندگی اسلامی از منظر «حیات طیبه» در قرآن. مجله سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، شماره اول.

رجبی، محمود (۱۳۹۴). انسان‌شناسی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
رضازاده، رضا و امامی، طیبه (۱۳۹۶). سنخ‌شناسی خودآگاهی در فلسفه صدرایی. آینه معرفت، ۱۷(۵۰).

سجادیان جاغرق، نرگس، یوسف زاده چوسری، محمدرضا، سلحشوری، احمد و سراجی، فرهاد (۱۴۰۱). ارائه الگوی برنامه درسی پرورش خودآگاهی برای دانش‌آموزان دوره دوم ابتدایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۱۹(۴۶)، ۸۶-۱۰۰.

سعیدی، حمیدرضا، مرتضوی، محمد، حسینی شاهرودی، مرتضی و امام جمعه، مهدی (۱۳۹۵). تقدم خداآگاهی بر خودآگاهی در معرفت نفس از منظر علامه طباطبایی. اندیشه نوین تربیتی، ۱۲(۴۴)، ۹۳-۱۱۲.

سیف، دیبا (۱۳۹۱). رابطه ابعاد خودآگاهی و احساس تنهایی با سلامت روانی دانشجویان. پژوهش‌های روان‌شناختی، ۱۵(۱).

شریفی، عنایت‌الله (۱۳۹۹). مبانی هستی‌شناختی خودآگاهی در قرآن کریم. پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۰(۴۲).

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۲۰). قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات فراهانی.
عاملی نباطی، علی بن محمد (۱۳۸۴). الصراط المستقیم الی مستحقّی التقدیم. نجف: المکتبه الحیدریه.

عاملی، شیخ حر (۱۳۹۴). جهاد با نفس (از وسائل الشیعه) (ترجمه غلامحسین انصاری). تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.

عباسی، مهدی و امیدیان، محمد (۱۴۰۰). مدل خودآگاهی هیجانی-معنوی بر اساس منابع اسلامی. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۱۵(۲۸)، ۲۰۳-۲۲۵.

علمی سولا، محمد کاظم و لعل‌صاحبی، طوبی (۱۳۹۵). خودآگاهی به مثابه خداآگاهی در اندیشه ملاصدرا. تأملات فلسفی، ۶(۱۷)، ۶۱-۷۶.

فتحعلی، محمود، مصباح، مجتبی و یوسفیان، حسن (۱۳۹۰). *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*. تهران: انتشارات مدرسه.

فقیهی مقدس، نفیسه (۱۳۹۶). نقش خودآگاهی در تعلیم و تربیت انسان با تاکید بر آیات و روایات. *کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین ایران و جهان در روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی*.

فناپی اشکوری، محمد (۱۳۸۷). *بحران معرفت (نقد عقلانیت و معنویت تجددگرا)*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

کاویانی، محمد (۱۳۹۲). *سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

لطیفیان، مرتضی و سیف، دیبا (۱۳۸۶). بررسی تأثیر خودآگاهی بر اختلالات روابط بین فردی دانشجویان. *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، ۳، ۱۳۸.

لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶). *عیون الحکم و المواعظ*. قم: دارالحدیث.
مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۴). *نقد و بررسی مکاتب اخلاقی*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری (ج ۲)*. تهران: قم: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). *تعلیم و تربیت در اسلام*. تهران: صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه (ج ۵)*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

References

- The Holy Quran
- Emami.N. (2015) *self-awareness skills*, Tehran publications of the deputy minister of culture and prevention of the welfare organization
- Ameli Nabati, Ali bin Mohammad. (2005). *As-Sirat al-Mustaqim ila Mustahqiq al-Taqdim*. Najaf: Al-Maktaba al-Haydariyya. [In Persian]
- Ameli, Sheikh Hur. (2015). *Jihad with the Self* (from Wasail al-Shia) (translated by Gholamhossein Ansari). Tehran: Islamic Propagation Organization, International Printing and Publishing Company. [In Persian]
- Abbasi, Mehdi and Omidian, Mohammad. (2021). *Emotional-Spiritual Self-Awareness Model Based on Islamic Sources*. *Islamic Studies and Psychology*, 15(28), 203-225. [In Persian]
- Akbari, Bahman and Fargat, Azadeh. (2020). *The Relationship Between Self-*

- Awareness and Personality Traits with Internet Addiction in Adolescents*. Royesh Psychology, 8(9), 42. [In Persian]
- Bagheri, Khosrow. (2008). *A New Look at Islamic Education*. Tehran: Madreseh Publications. [In Persian]
- Beheshti, Saeed. (2010). *Philosophical Reflections in Education*. Tehran: Islamic Propagation Organization, International Publishing and Printing Company. [In Persian]
- Beheshti, Saeed. (2007). *The Way of Wisdom: A Study on Rational Education System Based on Imam Ali's Sayings*. Tehran: Contemporary Knowledge and Thought Cultural Institute. [In Persian]
- Beheshti, Mohammad, Aboujafari, Mehdi, and Faghihi, Ali Naqi. (2007). *Muslim Scholars' Views on Education and its Foundations* (Vol. 2). Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Dashti, Mohammad. (2007). *Translation of Nahj al-Balagha*. Tehran: Pardisan Publications. [In Persian]
- Darraki, Morteza, Naroui Nosrati, Rahim, and Noor Alizadeh Mianji, Masoud. (2022). *A Conceptual Model of Self-Awareness Based on Islamic Sources*. Psychology and Religion, 15(4), 7-30. [In Persian]
- Delavar, Ali. (2012). *Research Methods in Psychology and Educational Sciences*. Tehran: Virayesh Publications. [In Persian]
- Eshaqi-Nasab, Asma and Zamaniha, Hossein. (2015). *Examining and Analyzing the Relationship of Self-Awareness with Metaphysical Foundations in Avicenna's Philosophy*. Javidan Khord, (28), 41-60. [In Persian]
- Elmisoela, Mohammadkazem and La'l-Sahabi, Tuba. (2016). *Self-Awareness as God-Awareness in Mulla Sadra's Thought*. Philosophical Reflections, 6(17), 61-76. [In Persian]
- Fatahi, Mahmoud, Misbah, Mojtaba and Yousefian, Hassan. (2011). *The Philosophy of Islamic Education*. Tehran: Madreseh Publications. [In Persian]
- Faghihi Moghaddas, Nafiseh. (2017). *The Role of Self-Awareness in Education with Emphasis on Verses and Narrations*. National Conference on New Researches in Iran and the World in Psychology, Educational Sciences, and Social Studies. [In Persian]
- Fanaei Ashkouri, Mohammad. (2008). *Crisis of Knowledge (Critique of Rationality and Spirituality in Modernism)*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]
- Hafiznia, Mohammadreza. (2010). *An Introduction to Research Methods in Humanities*. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Haeri Shirazi, Muhyiddin. (2020). *Religious Education of Children*. Qom: Representative Institution of the Supreme Leader in Universities, Maaref Publishing. [In Persian]

- Harrani, Abi Mohammad Hassan bin Ali bin Hossein bin Shobeh. (2013). *Tuhaf al-Uqool from the Household of the Prophet (PBUH)* (translated by Mohammad Baqer Kamarei). Tehran: Ketabchi Publications. [In Persian]
- Hosseina, Feriba and Saadi Poor, Esmail. (2022). *Examining the Relationship Between Self-Awareness, Creativity, and Critical Thinking in Sixth Grade Female Students in Pishva City*. Innovation and Creativity in Humanities, 12(1), 229-254. [In Persian]
- Hosseini, Ali. (2021). *Examining the Evolution of Self-Awareness in the Views of Aristotle, Avicenna, and Aquinas*. Philosophical Reflections, 11(27), 449-476. [In Persian]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (2020). *Al-Khisal* (translated by Hadi Khalili, Vol. 1). Qom: Tahdhib. [In Persian]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (2018). *Al-Amali* (translated by Yaqoub Jafari, Vol. 1). Qom: Ahqaf. [In Persian]
- Ibn Maskawayh, Ahmad bin Mohammad. (2019). *Ethics and the Path to Happiness* (translated by Syeda Nasrat Begum Amin). Qom: Jamiah al-Zahra. [In Persian]
- Jafari, Nargis, Solhshori, Ahmad, Fayyaz, IranDokht, and Asgari, Mohammad. (2021). *Developing a Conceptual Model of Self-Awareness Based on Shahid Motahhari's Thoughts*. Counseling and Psychotherapy Culture, 12(48), 1-24. [In Persian]
- Jawadi Amoli, Abdullah. (2010). *Tafsir Tasnim* (Vol. 4). Qom: Israa Publications. [In Persian]
- Jawadi Amoli, Abdullah. (2008). *Guidance in the Quran*. Qom: Israa Center for Publications. [In Persian]
- Jawadi Amoli, Abdullah. (2020). *Interpretation of Human to Human*. Qom: Israa Publications. [In Persian]
- Khosropanah, Abdulhossein. (2015). *Philosophy of Human Sciences (Theoretical Foundations)*. Qom: Representative Institution of the Supreme Leader in Universities, Maaref Publishing. [In Persian]
- Khenifar, Hossein and Mosalemi, Nahid. (2020). *Principles and Foundations of Qualitative Research Methods* (Vol. 1). Tehran: Negah Danesh Publications. [In Persian]
- Kaviyani, Mohammad. (2013). *Islamic Lifestyle and its Measurement Tools*. Qom: Research Institute of Seminary and University. [In Persian]
- Latifian, Morteza and Seif, Diba. (2007). *Development of Emotional Intelligence and Self-Awareness in Adolescents*. Journal of Educational Research, 18(2), 215-230. [In Persian]
- Lethi Wasiti, Ali bin Mohammad. (1997). *The Eyes of Wisdom and Admonitions*. Qom: Dar al-Hekma. [In Persian]
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2015). *Critique and Review of Ethical*

- Schools*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Motahhari, Morteza. (1993). *The Collected Works of Martyr Motahhari* (Vol. 2). Tehran: Qom: Sedra. [In Persian]
- Motahhari, Morteza. (2006). *Education and Training in Islam*. Tehran: Sedra. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser. (1995). *Tafseer Namoneh* (Vol. 5). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Pasandideh, Abbas. (2020). *Islamic Model of Happiness from a Positive Psychology Perspective*. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute. [In Persian]
- Rajabnejad, Mohammadreza, Haji, Yahya, Taleb, Amir Mahdi, and Rajabnejad, Saeed. (2012). *Examining Islamic Lifestyle from the Perspective of "Pure Life" in the Quran*. Journal of Islamic Lifestyle with a Focus on Health, First Issue. [In Persian]
- Rajabi, Mahmoud. (2015). *Anthropology*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]
- Rezazadeh, Reza and Emami, Tayebeh. (2017). *Typology of Self-Awareness in Sadr's Philosophy*. Ayneh Maarefat, 17(50). [In Persian]
- Sajadian Jaghraq, Narges, Yusefzadeh Chosari, Mohammadreza, Salahshouri, Ahmad, and Seraji, Farhad. (2022). *Developing a Self-Awareness Curriculum Model for Second-Grade Elementary Students*. Research in Curriculum Planning, 19(46), 86-100. [In Persian]
- Saeedi, Hamidreza, Morteza, Mohammad, Hosseini Shahroodi, Morteza, and Imam Jommah, Mahdi. (2016). *The Priority of God-Consciousness over Self-Awareness in the Knowledge of the Self According to Allameh Tabatabai's Views*. New Educational Thought, 12(44), 93-112. [In Persian]
- Seif, Diba. (2012). *The Relationship Between Self-Awareness Dimensions and Loneliness with Psychological Well-Being of Students*. Psychological Researches, 15(1). [In Persian]
- Sharifi, Enayatollah. (2020). *Ontological Foundations of Self-Awareness in the Holy Quran*. Quranic Studies Journal, 10(42). [In Persian]
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein. (1997). *Al-Mizan in the Interpretation of the Quran* (Vol. 20). Qom: Islamic Publications Office, Society of Qom Teachers. [In Persian]
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1981). *Majma' al-Bayan in the Interpretation of the Quran*. Tehran: Farahani Publications. [In Persian]
- Tabrizi, Mansoureh. (2014). *Qualitative Content Analysis from the Perspective of Deductive and Inductive Approaches*. Social Sciences, 64. [In Persian]
- Tamimi Amadi, Abdulvahid. (1987). *Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim*.

- Qom: Office of Propaganda. [In Persian]
Tamimi Amadi, Abdulvahid. (2014). *Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (translated by Mohammad Rahmati Shahreza). Qom: Sobhe Pirouzi. [In Persian]
Tehrani, Mojtaba. (2012). *Divine Ethics* (Vol. 10). Tehran: Research Institute for Culture and Islamic Thought Publications. [In Persian]
Tehrani, Mojtaba. (2018). *Divine Etiquette*. Tehran: Masabih al-Huda Cultural Research Institute. [In Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: رشیدی، شیرین. (۱۴۰۳). تبیین مبانی فلسفی خودآگاهی در قرآن کریم و انعکاس تربیتی خودآگاهی در سبک زندگی اسلامی، دو فصلنامه علمی سراج مُنیر، ۱۵(۴۹)، ۱۶۷-۲۰۴. DOI: 10.22054/AJSM.2024.77985.2008

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.